

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЗАКОННОГО ПРЕДСТАВНИКА НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО

IMPROVEMENT OF PROCEDURAL STATUS LEGAL REPRESENTATIVE MINOR SUSPECT, ACCUSED

Романюк В.В.,

*викладач кафедри кримінального процесу
факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Стаття присвячена питанням правового регулювання процесуального статусу законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого за новим КПК України. Уточнено коло таких осіб, підстави їх залучення. Опрацьовані пропозиції по удосконаленню статусу законного представника. Акцентовано увагу, що його участь є додатковою гарантією прав неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого.

Ключові слова: законний представник, кримінальне провадження, неповнолітній підозрюваний (обвинувачений), процесуальні гарантії.

Стаття посвящена вопросам правового регулирования процессуального статуса законного представителя несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого по новому УПК Украины. Уточнен круг таких лиц, основания их привлечения. Разработаны предложения по совершенствованию статуса законного представителя. Отмечено, что его участие – это дополнительная гарантия прав несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого.

Ключевые слова: законный представитель, уголовное производство, несовершеннолетний подозреваемый (обвиняемый), процессуальные гарантии.

The article is devoted to the issues of legal regulation of procedural status of juvenile's legal representative, who is accused according to the new Criminal Procedural Code of Ukraine. A circle of such persons and grounds for institution of criminal proceedings against them are specified. Some propositions on improving the status of legal representative are elaborated. It is stressed that his/her participation is an additional guarantee of rights for a minor suspect or accused.

Key words: legal representative, criminal proceeding, minor suspect (accused), procedural guarantees.

Постановка проблеми. Введення в дію нового КПК України обумовило зміну правової основи кримінального провадження щодо неповнолітніх. Тому важливим завданням науки кримінального процесу є розробка оновленої теоретичної бази та практичних рекомендацій для впровадження у повсякденну діяльність слідчих, прокурорів та суддів положень цього кодексу. Актуальність питання вдосконалення кримінального судочинства щодо неповнолітніх обумовлена не тільки необхідністю забезпечення виконання положень Закону України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» в частині створення системи ювенальної юстиції, а й необхідністю виконання Україною взятих в рамках Конвенції про права дитини обов'язків.

Стан дослідження. Відмітимо, що питанням здійснення кримінального судочинства щодо неповнолітніх присвятили свої роботи такі вчені як: О.Х. Галімов, Є.М. Гідулянова, А.Є. Голубов, С.М. Зеленський, М.О. Карпенко, М.І. Копетюк, О.С. Ландо, О.О. Левендаренко, Е.Б. Мельникова, В.І.Нікандров, В.В. Шимановський, Л.М. Палюх, В.Г. Пожар, А.Б. Романюк, В.В. Самолюк, О.Ю. Хахуцяк, Р.С. Холод, С.Я. Хоменко Н.В. Шость та інші, напрацювання яких утворили змістовну теоретичну базу для удосконалення відповідного законодавства. Але в умовах дії чинного КПК України та руху по заснуванню в Україні системи ювенальної юстиції окремі теоретичні питання потребують перегляду та адаптації до

нових умов здійснення кримінального провадження. І одним з таких питань, яке має важливе значення для забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві, є питання законного їх представництва, що носить захисний щодо прав та законних інтересів неповнолітнього характер [1, с. 76; 2, с. 99; 3, с. 58; 4, 10]. Саме тому **метою статті** обрано вивчення питання процесуального статусу законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. Завдання статті полягають в аналізі нормативної основи законного представництва у кримінальному судочинстві та практики його реалізації щодо неповнолітніх, а також опрацюванні пропозицій по удосконаленню статусу цих учасників кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Щодо представництва у кримінальному судочинстві, у тому числі і такого його різновиду як законне представництво, то його можна розглядати як міжгалузевий інститут. Зміст відносин, що його утворюють, стосується діяльності представника, уповноваженого в силу закону або договору на реалізацію та охорону прав і законних інтересів особи, яку він представляє, та на надання такій особі допомоги у реалізації її процесуальної функції та її суб'єктивних прав [4, с. 7-8; 5, с. 6-7; 7, с. 108]. Погоджуючись із наведеною характеристикою, відмітимо, що можливість участі представника потерпілого або підозрюваного, слід розглядати як процесуальну гарантію їх прав. Зокрема на це вказується Т.Г. Фоміною за результатами аналізу точок зору науковців щодо змісту процесу-

альних гарантій [8, с. 137-138]. Тому наголосимо на важливості для забезпечення прав неповнолітніх підозрюваного, обвинуваченого належного законодавчого закріплення участі їх законного представника, підстав та порядку залучення, змісту його прав та обов'язків.

Насамперед визначимося із підставами наділення особи статусом законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. Як свідчить сама назва цього суб'єкта (законний представник) та що підтверджується аналізом чинного законодавства (зокрема, ст. 242 ЦК України, ст. 154 СК України), представник наділяється цим статусом саме в силу наявності між ним та особою, що представляється певного правового зв'язку (батьківства, встановлення опіки, тощо), на що і вказується в законі. Так, В.В. Самолук серед ознак, властивих виключно законному представництву, виділяє таку, що законні представники отримують повноваження на представництво інтересів особи, яку вони представляють, не від неї самої, а на підставі закону [6, с. 7]. Таким чином, якщо особа не вказана у нормативно-правовому акті, а саме законі України, як така, що має здійснювати обов'язки законного представництва, то залучати її як законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого не можна.

Щодо кола осіб, які у законах України вказані як законні представники, то як відмічено в літературі, у чинних законодавчих актах (ЦПК, ЗУ «Про безоплатну правову допомогу», ЗУ «Про громадянство України», ЗУ «Про психіатричну допомогу») термін «законні представники» використовується як родове поняття, до якого включаються батьки, усиновлювачі, батьки-вихователі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, патронатні вихователі, представники закладів, які виконують обов'язки опікунів, піклувальників [9, с. 376]. Відмітимо, що свого часу науковці звертали увагу на необхідність розширення переліку таких осіб з метою якнайкращого забезпечення прав неповнолітніх [6, с. 8; 10, с. 8]. За чинним КПК України перелік таких осіб істотно розширений за рахунок надання можливості представляти неповнолітнього іншим повнолітнім близьким родичам чи членам сім'ї (ст. 44). Можна вітати такі зміни, адже вони у більшому ступені спрямовані на посилення захисту і гарантування прав та свобод неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. При цьому слід все ж таки привести термінологію КПК України у відповідність із іншими законами України щодо уточнення кола осіб, які можуть бути законними представниками. Такий крок буде сприяти як більш повному врахуванню усіх особливостей законного представництва та підстав його виникнення (народження дитини, її усиновлення, патронат, прийомна сім'я, виховання у дитячому будинку сімейного типу), так і своєчасному залученню до провадження відповідної особи як законного представника. Тому пропонується до ч. 2 ст. 44 КПК України включити вказівку, що як законні представники можуть бути залучені батьки-вихователі, прийомні батьки, патронатні вихователі.

Окремо розглянемо питання про те, що робити, коли дитина вчинила кримінальне правопорушення, а встановити її батьків, інших близьких родичів чи членів сім'ї немає можливості або їх особи встановлені, але інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, чи за своїм станом такі особи нездатні виконувати функцію представництва? В такому разі виникає ситуація, коли відповідно до ч. 1 ст. 44 КПК України до участі в процесуальній дії разом з неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим повинен залучатися його законний представник, але фактично за його відсутності чи неспроможності діяти, слідчий, прокурор чи суддя цю вимогу виконати не може, бо, як відмічено, залучення інших осіб як законних представників підозрюваного, обвинуваченого, крім вказаних у ст. 44 КПК України, не допускається [9, с. 154]. Однак, ми відмічали і це визнається не тільки науковцями [8, с. 137-138], а й представниками судової гілки влади, що для гарантування правового захисту неповнолітніх законом передбачено спеціальні норми, що встановлюють особливості провадження у цих справах, зокрема участь законного представника, який має статус учасника судочинства [11]. Його участь слід розглядати як додаткову гарантію забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх підозрюваного, обвинуваченого, які не можуть самостійно реалізувати надані їм процесуальні права, а тому й ефективно захистити свої законні інтереси [9, с. 153-154]. Тому ситуація, коли встановлена законом гарантія прав неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого не може бути реалізована є недопустимою.

Здавалося б, вирішенням проблеми відсутності батьків, інших близьких родичів чи членів сім'ї є відповідно до закону встановлення над такими неповнолітніми опіки чи піклування, адже опікуни чи піклувальники згідно з ч. 2 ст. 44 КПК України можуть виконувати функцію законного представництва. Але, п. 44 постанови Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 передбачає, що рішення про встановлення опіки, піклування приймається у місячний строк після подання заяви і відповідних документів [12]. Такого часу для очікування вирішення питання про призначення опіки чи піклування у органів кримінальної юстиції немає, увесь цей час неповнолітній залишається без гарантій захисту своїх прав, а сама ситуація не вирішується у дусі якнайкращого забезпечення прав неповнолітнього як того вимагає ст. 3 Конвенції про права дитини.

Проведений нами аналіз наукової практики правозастосування проказує, що в юридичній науці підтримується точка зору, що неповнолітній підозрюваний, обвинувачений має бути забезпечений допомогою законного представника і тоді, коли він не має батьків і проживає сам або в осіб, які не оформлені належним чином як опікуни чи піклувальники [10, с. 8; 13, с. 8]. Свого часу в п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» було вказано, що якщо у підсудного немає батьків,

опікунів і піклувальників, суд повинен викликати як законного представника неповнолітнього представника органу опіки і піклування. Ці особи можуть залучатись як законні представники неповнолітнього й у випадках, коли участь у справі батьків неповнолітнього може завдати шкоди його інтересам [14]. І така точка зору підтримується науковцями [7, с. 116]. Відмітимо, що у подібний спосіб вирішено вказане питання у цивільному судочинстві (ст. 11 ЦПК України). Враховуючи відмічений вище міжгалузевий характер інституту представництва, вважаємо можливим використання подібної норми і у кримінальному судочинстві. Вказаним правилом можна доповнити і ст. 44 та ч. 3 ст. 488 КПК України. Таке рішення буде узгоджуватися з вимогами міжнародно-правових актів у сфері прав дитини (ст. 12 Конвенції про права дитини, п. 7 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»)).

Ще одним аспектом правового регулювання участі законного представника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх є порядок залучення таких осіб. Відмітимо, що інститут представництва є міжгалузевим інститутом [5, с. 7], а представники виконують однакові функції, наприклад, захисник та законний представник, не тільки виступають на захист прав неповнолітнього підозрюваного, а й здійснюють його представництво [4, с. 10], теж саме стосується і представника неповнолітнього потерпілого та свідка [15, с. 173], де участь всіх цих представників має характер гарантії для осіб, яких вони представляють. Така правова спорідненість функцій і характеру діяльності представників у кримінальному судочинстві, зокрема захисника і законних представників, передбачає певну єдність в підходах до вирішення питання про залучення їх до кримінального провадження.

Так, звернемо увагу на регулювання питання оформлення залучення законного представника. Це питання фактично стосується визначення повноважень конкретної особи на здійснення функцій представництва неповнолітнього. Наприклад, залучення захисника відбувається за умови підтвердження ним повноважень на участь у кримінальному провадженні (ст. 45, 50 КПК України). Подібне правило стосується і представника потерпілого (ст. 58 КПК України). Такий саме підхід реалізовано і у цивільному (ст. 42 ЦПК України), господарському (ст. 28 ГПК України), адміністративному (ст. 48 КАС України) судочинстві. Але щодо законних представників підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого таких правил закон не передбачає, а лише вказує на те, що представник залучається, про що вноситься постановка чи ухвала (ст. 44, 59 КПК України).

Вважаємо це прогалиною у правовому регулюванні цього питання, адже як може слідчий без перевірки відповідних документів та приєднання їх копій до справи прийняти обґрунтоване рішення про допуск саме цієї особи в якості законного представника. Зокрема, в узагальненні судової практики у справах про злочини неповнолітніх вказано, що

виявлено випадки, коли органи досудового слідства призначали неповнолітнім обвинуваченим законних представників, які не є такими [11]. Звісно, що на практиці у більшості випадків слідчі витребують копії відповідних свідоцтв про народження, копії паспортів батьків тощо. Однак, правовий режим регулювання кримінального провадження у тому числі і щодо неповнолітніх, передбачає його детальну правову регламентацію. А відсутність приписів про необхідність підтвердження особою повноважень на участь у кримінальному провадженні як законного представника вважаємо недоліком правового регулювання їх участі. До того ж встановлення особи законного представника є обов'язком слідчого, прокурора, судді. Наприклад, Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ вказано, що передання під нагляд можливе у разі обов'язкового встановлення слідчим суддею, судом зокрема таких обставин як відомості про особу батьків, опікунів або піклувальників, а також відомості про їхні стосунки з неповнолітнім [16]. Також їх особу слід встановлювати при вирішенні питання про виклик неповнолітнього (ч. 4 ст. 135 КПК України). Проаналізувавши ряд нормативно-правових актів (ст. 42 ЦПК України, ст. 58 КАС України) відмічаємо, що у них передбачена процедура посвідчення повноважень законних представників, а документами при цьому є: свідоцтво про народження дитини, рішенням про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна, документи, які стверджують займану ними посаду чи факт родинних, опікунських відносин, тощо. Причому у ст. 58 КАС України вказано, що засвідчені підписом судді копії цих документів приєднуються до справи.

Тому звертаємо увагу на необхідність встановлення на початку досудового розслідування даних про батьків або інших законних представників неповнолітнього, по можливості з'ясування їх характеристики, а також з'ясувати умови життя та виховання створених цими особами для неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. Такий крок сприятиме залученню найбільш гідного з числа законних представників, правильному визначенню адресата виклику, дасть можливість з'ясувати здатність батьків забезпечити явку неповнолітнього, а згодом і можливість застосування до нього запобіжного заходу у вигляді передачі під нагляд.

Такий підхід відповідає вимогам процесуальної форми та забезпечує можливість належного вирішення цілої низки питань, пов'язаних із участю законного представника. Вважаємо, що подібні приписи повинні віднайти своє закріплення і у КПК України або хоча б у керівних настановах для органів, які здійснюють кримінальне судочинство щодо неповнолітніх.

Окрему увагу звернемо на те, що законодавець не врахував численні пропозиції науковців щодо формування процесуального статусу законного представника. Потреба більш чіткого визначення процесуального становища законного представни-

ка неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого свого часу відмічалася науковцями [13, с. 8]. З цього приводу вказувалося, що становище цього учасника процесу більш докладно врегульовано лише щодо участі його в судовому засіданні [2, с. 99; 3, с. 58]. Подібна ситуація збереглася у новому КПК України. Тому слід підтримати тих науковців, які у своїх дослідженнях, присвячених проблемам представництва в кримінальному судочинстві (В.Г. Пожар, В.В. Самолюк, О.Ю. Хахуцяк), пропонують забезпечити більш детальне опрацювання та на-

лежне нормативне закріплення прав та обов'язків цього учасника кримінального судочинства [5, с. 14; 6, с. 11-17; 13, 9-10], наприклад, як це має місце у КПК РФ (ст. ст. 426, 428).

Висновки. Питання правової регламентації процесуального статусу законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого потребують подальшої розробки, а їх належне законодавче закріплення позитивно вплине на забезпеченість прав неповнолітніх підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному судочинстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галимов О. Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве [Текст] / О. Х. Галимов. – СПб: Питер, 2001. – 224 с.
2. Никандров В. И. Участие родителей несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых в уголовном процессе [Текст] / В. И. Никандров // Государство и право. – 1993. – № 8. – С. 99-106.
3. Шимановский В. Законные представители несовершеннолетнего обвиняемого и потерпевшего в предварительном следствии [Текст] / В. Шимановский // Социалистическая законность. – 1971. – № 7. – С. 57-60.
4. Карпенко М. О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Михайло Олегович Карпенко. – Х., 2003. – 21 с.
5. Пожар В. Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві [Текст] автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Вадим Георгійович Пожар. – Одеса, 2010. – 22 с.
6. Самолюк В. В. Законне представництво у кримінальному процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Василь Васильович Самолюк. – Київ : Б.в., 2005. – 20 с.
7. Хоменко С. Я. Участь законного представника неповнолітнього у кримінальній справі [Текст] / С. Я. Хоменко // Науковий вісник НАВС. – 2011. – №3. – С. 109-118.
8. Фоміна Т. Г. Проблемні питання щодо визначення змісту кримінально-процесуальних гарантій прав особи [Текст] / Т. Г. Фоміна // Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ. – 2011. – Вип. 1(52). – С. 134-139.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 [Текст] / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
10. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Артем Євгенович Голубов. – Х., 2005. – 20 с.
11. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 4 (38). – С.12-35.
12. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 [Текст] // Офіційний вісник України. – 2008. – № 76. – Ст. 2561.
13. Хахуцяк О. Ю. Захист прав неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Ольга Юріївна Хахуцяк. – К., 2006. – 16 с.
14. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 [Текст] // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 5. – С. 4-8.
15. Шульга А. О. Представництво інтересів неповнолітніх потерпілих і свідків під час допиту : проблеми реалізації та шляхи вдосконалення [Текст] / А. О. Шульга // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2010. – № 4. – С. 173-177.
16. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх : лист Вищого спеціалізованого суду від 18.07.2013 № 223-1134/0/4-13. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13>.